

Гуманізація правосуддя через призму відновного підходу

Інна Доляновська

*к. ю. н. , доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-1606-7096*

Крістіна Наталушко

*здобувачка ступеня вищої освіти магістр
спеціальності «Право»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: NatalushkoKA@krok.edu.ua,
ORCID: 0009-0007-0840-851X*

Гуманізація правосуддя через призму відновного підходу передбачає зміщення акценту із суто каральної логіки кримінального процесу на відновлення порушених прав, гідності та соціальних зв'язків між учасниками конфлікту. Конституційне закріплення принципу верховенства права і гарантій судового захисту у поєднанні з міжнародно-правовими зобов'язаннями України щодо забезпечення ефективних засобів захисту прав людини створюють підґрунтя для пошуку таких моделей правосуддя, які не обмежуються лише ізоляцією правопорушника, а орієнтуються на відновлення справедливості для потерпілого та суспільства в цілому [1]. У цьому контексті відновний підхід постає як один із ключових інструментів реальної гуманізації правосуддя, особливо на тлі викликів воєнного стану, перевантаженості правоохоронної системи та зростання суспільного запиту на справедливе, але не формально-репресивне правосуддя.

Відновне правосуддя у сучасній теорії визначають як сукупність практик, що спрямовані на врегулювання конфлікту через безпосередню взаємодію потерпілого, правопорушника та, за потреби, представників спільноти. Йдеться не про «м'якшу» форму покарання, а про іншу логіку реагування: правопорушення розглядається передусім як завдання шкоди конкретній особі та спільноті, а не лише як посягання на абстрактний «публічний інтерес» [2]. Основні принципи такого підходу – взаємодія, відповідальність і відшкодування: правопорушник визнає шкоду і бере участь у її компенсуванні, потерпілий отримує можливість бути почутим та впливати на результат, а спільнота – долучається до підтримки процесу повернення правопорушника до законослухняного способу життя [3]. Саме така зміна фокусу з «покарання за нормою» на «відновлення конкретної шкоди» і є проявом гуманізації правосуддя.

Умови воєнного стану роблять питання гуманізації кримінальної юстиції особливо чутливим. З одного боку, зростає суспільний запит на жорсткі відповіді держави на діяння, пов'язані з військовими злочинами, мародерством, зловживаннями службовим становищем. З іншого – війна істотно загострює вразливість прав людини, збільшує ризики формального, «конвеєрного» правосуддя, в якому потерпілий та його потреби відсуваються на другий план [4]. Відновне правосуддя в такому контексті може виступати інструментом, що

пом'якшує «жорсткість» системи не за рахунок безкарності, а через більш точне налаштування відповіді на реальні наслідки злочину, у тому числі психологічні та соціальні. Разом із тим воєнний стан виявляє й слабкі сторони відновного підходу: обмежені ресурси, перевантаженість судів і органів досудового розслідування, підвищені безпекові ризики, нерівний доступ до програм медіації та інших відновних практик [5].

Нормативна основа відновного правосуддя в Україні залишається фрагментарною. Конституція гарантує право на судовий захист і визначає здійснення правосуддя виключною компетенцією судів [1], Кримінальний процесуальний кодекс передбачає можливість укладання угод про примирення і визнання винуватості [6], а Закон України «Про медіацію» закріплює загальні засади цього інституту [7]. Однак дослідники переконливо доводять, що угоди, передбачені главами 35–36 КПК України, за своєю правовою природою залишаються елементом юрисдикційної моделі і не можуть автоматично ототожнюватися з відновним правосуддям, яке спирається на інші цінності й стандарти, зокрема добровільність, активну участь потерпілого та позасудовий характер значної частини процедур [6]. Це свідчить про потребу у створенні саме цілісного відновного механізму, а не лише про «вмонтування» поодиноких елементів у традиційний процес.

Разом з тим порівняльний аналіз показує, що в інших правопорядках відновне правосуддя вже стало стійким елементом політики гуманізації кримінальної юстиції. Європейський досвід, відображений у праці Д. Мірса, демонструє, що системне впровадження відновних програм, особливо у справах про злочини невеликої та середньої тяжкості, дозволяє зменшити рівень рецидивної злочинності, підвищити задоволеність потерпілих результатами провадження й знизити витрати на утримання пенітенціарної системи [8]. У низці держав (Бельгія, Франція, Німеччина, Фінляндія, Польща) медіація вбудована у ювенальну юстицію як стандартний механізм реагування на злочини неповнолітніх, що поєднує виховну функцію з реальним відновленням шкоди.

Особливе значення відновний підхід має для гуманізації правосуддя у справах щодо неповнолітніх та інших вразливих груп. Для неповнолітніх правопорушників відновне правосуддя дозволяє уникнути тривалого перебування в кримінально-правовому полі, знизити стигматизацію та спрямувати зусилля на усвідомлення завданої шкоди й виправлення поведінки. Для потерпілих – особливо в ситуаціях, пов'язаних із побутовим насильством, конфліктами в локальних спільнотах чи воєнними травмами – участь у відновних програмах може стати способом відновлення відчуття гідності, контролю над ситуацією, отримання реального відшкодування замість формального визнання провини засудженого [5]. Таким чином, відновне правосуддя змінює «архітектуру» процесу: потерпілий перестає бути пасивним свідком державного переслідування і стає повноцінним суб'єктом, а правопорушник – не лише об'єктом покарання, а й учасником процесу виправлення шкоди.

На рівні правової політики відновне правосуддя розглядається як інструмент,

що здатний поєднати потребу в ефективному контролі над злочинністю з дотриманням високих стандартів прав людини. Д. Коваленко пропонує інтерпретувати відновний підхід як складову сучасної правової політики держави, що спрямована на зниження рівня криміналізації суспільних відносин, розширення альтернатив позбавленню волі та розвиток локальних механізмів врегулювання конфліктів [9].

Узагальнюючи, гуманізація правосуддя через призму відновного підходу постає не як одноразова реформа, а як довготривалий процес зміни правової культури. Його зміст полягає в тому, щоб поступово відмовлятися від виключно карального бачення злочину й переходити до такої моделі, в якій центральним елементом є відновлення прав потерпілого, усвідомлення відповідальності правопорушником та залучення спільноти до підтримки цього процесу. У такій перспективі людська гідність стає не лише декларативною цінністю, а критерієм оцінки як законодавчих рішень, так і щоденної практики органів правосуддя. Водночас сама по собі наявність програм відновного правосуддя ще не гарантує гуманізації системи. Вона можлива лише за умови комплексного вдосконалення нормативної бази, створення стійкої інституційної інфраструктури, підготовки фахівців, здатних працювати з конфліктом як з процесом відновлення, а не лише доведення вини. Не менш важливим є формування суспільної довіри – і до суду, і до альтернативних механізмів врегулювання спорів. Без цієї довіри відновне правосуддя ризикує залишитися нішевим інструментом, доступним лише для обмеженого кола справ.

Ключові слова: Гуманізація; Відновне правосуддя; Неповнолітні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.10.2025).
2. Посібник з програм відновного правосуддя. Управління ООН з наркотиків та злочинності / [пер. з англ. С. Філь]. К. : Вид. компанія «Verso-04», 2009. 96 с
3. Реконструкція зв'язків у спільноті – медіація та відновне правосуддя в Європі / І. Ертсен, Р. Маккей, К. Пелікан, Д. Віллемсенс, М. Райт ; [пер. з англ. Д. І. Нурумов]. К. Видавець Захаренко В. А. 2008. 184 с
4. Смельянов І. І. Проблеми застосування відновного правосуддя в Україні. Право і суспільство. 2016. № 3. С. 45–49
5. Землянська В. В. Відновне правосуддя в Україні: теоретичні та практичні аспекти. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2021. Вип. 1. С. 31–35
6. Кримінальний процесуальний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Про медіацію Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
8. Miers D., Willemsens J. Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice / D. Miers, J. Willemsens. Leuven, 2004. С. 105–113
9. Коваленко Д. В. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. Донецький державний університет внутрішніх справ. 2023. 200 с.